

Микола ВАШУЛЕНКО,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки і методики початкової освіти
Глухівського національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка

***Педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського –
першоджерело формування українськомовної особистості
дошкільників і молодших школярів***

На сучасному етапі розвитку суспільства проблема розвитку мовно-мовленнєвої особистості стоїть у полі уваги мовознавців, психолінгвістів, методистів. І це природно, бо основним носієм кожної національної мови є людина, громадянин держави, у якій ця мова функціонує передусім на державному рівні. Помітний вплив на цей процес у нашому українському державотворенні роблять не мовознавці і методисти, а політики, мотиви яких, на жаль, не завжди збігаються з утвердженням нашої мови як одного з основних чинників державотворення.

Процес формування мовно-мовленнєвої особистості дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, від результатів якого великою мірою залежить і доля української мови, і доля нашої держави, відбувається в руслі наявних суперечностей:

– між необхідністю формування всебічно розвиненої особистості майбутніх громадян держави, яка відображала б ментальність українського народу, і реальним станом реалізації цього процесу в нашій державі, у різних її регіонах;

— рівнем сучасних вимог до мовленнєвого розвитку дитячої особистості, формування у них на відповідному рівні мовленнєвої, комунікативної компетентностей і стійкістю усталених традиційних підходів, методики, які не сприяють цьому процесу.

Нам доводиться неодноразово чути живі висловлювання і читати думки Ольги Василівни Сухомлинської з проханням не канонізувати образ Василя Олександровича, а розглядати його педагогічну спадщину і його самого у розвитку і в контексті сучасної освітньої системи і педагогічної науки України. Тому в руслі обраного мною аспекту — формування мовленнєвої особистості дітей 5–9-річного віку, яким опікуються вихователі дошкільних освітніх закладів, учителі початкових класів і батьки і, безумовно, ми, методисти, науковці, — усі ми звертаємося до витоків цієї проблеми, а започаткував шляхи її розгляду й розв'язання і в педагогічній науці, і в освітанській практиці Василь Олександрович Сухомлинський. У статті "Слово рідної мови", надрукованій у 1965 році в журналі "Українська мова і література в школі", він писав, що рідна мова — це безцінне духовне багатство, у якому народ живе і передає з покоління в покоління свою мудрість і славу, традиції і культуру. "Хай ще в ту пору, коли дитина спинається на ноги, вона полюбить на все життя рідне слово, закохається в нього, відчує його неповторні відтінки і пахощі". І далі — "у вихованні молодого покоління перед нами постає важливе завдання: прищепити любов до рідної мови, щоб рідне слово жило, тріпотіло, грало всіма барвами й відтінками в душі молодого людини, щоб слово рідної мови говорило їй про віковічні багатства народу, про красу рідної землі, про народні ідеали й прагнення".

Василь Олександрович, будучи вчителем української мови і літератури, добре розумів і намагався переконати своїх колег, учителів початкових класів, що саме вони стоять біля джерел формування дитячої мовленнєвої особистості. Впевнений, що він широ порадив би з тих процесів, які ми здійснюємо в сучасній початковій мовній освіті. Збуваються думки великого педагога про необхідність позбутися формалізму у навчанні рідної мови наймолодших. Дуже шкода, що не встиг він запропонувати їм свого Букваря й інших підручників з рідної мови. Тому в своїй праці на ниві підручникотворення для молодших школярів відчуваю велику відповідальність за ті кроки, які здійснюємо сьогодні на шляху переорієнтації початкового мовного курсу на досягнення його нової мети — **формування й удосконалення вмінь і навичок володіння мовою в усіх формах, видах і типах мовленнєвої діяльності**. У нових підручниках з української мови, розпочинаючи з Букваря, намагаємось допомогти молодшим школярам усвідомити, що вони повинні говорити і писати зрозуміло для інших, що існують *спеціальні правила (норми)*, яких необхідно дотримуватись у мовленні. Учителі початкових класів мають усвідомити, що традиційних знань з фонетики і граматики недостатньо, щоб учні могли повноцінно користуватися мовою як засобом спілкування. Для цього вони повинні знати і застосовувати в мовленні ще й найважливіші *соціальні, ситуативні правила* і завжди зважати на них. Існують норми комунікативної компетенції: *що саме? де? коли? як говорять і мають говорити люди в тих чи інших ситуаціях*. Саме вони зможуть забезпечити кожному

випускникові загальноосвітньої школи важливу для їхньої життєдіяльності загальну *мовленнєву компетентність*.

Тому в нових підручниках ми в доступній формі ознайомлюємо молодших школярів з цими правилами, вчимо користуватися ними в повсякденному житті, тобто не тільки в навчальній, а й у позакласній і позашкільній різнобічній учнівській діяльності, важливим і обов'язковим супровідним складником якої у більшості випадків є дитяча мовленнєва діяльність.

Василь Олександрович, керуючи школою, виконуючи величезну громадську роботу на всесоюзному державному рівні, водночас тримав у полі зору початкову школу, віддавав усього себе, своє серце дітям. Ще задовго до переходу нашої школи на систематичне навчання дітей з шестирічного віку, яке ми розпочали здійснювати в середині 70-х років нерідко під вигуки, що забираємо в дітей рік життя, він створив для сільських шестирічних дітей "школу під блакитним небом", про яку писав: "Я буду так вводити малюків у докільця, щоб вони кожного дня відкривали в ньому щось нове, щоб кожен наш крок був мандрівкою до джерел мислення й мови — до чудової краси природи" [2, с. 32].

Досвід Василя Олександровича, здобутий ним у "школі під блакитним небом" мають ширше використовувати сучасні вчителі перших класів з метою забезпечення можливостей спілкування шестирічних першокласників з природою, у ході спостережень за природними явищами — встановлення наявних закономірностей між ними, які слугують основою для побудови доступних висновків, збагачення словникового запасу... Спостереження в природі збагачують не тільки дитячий досвід, а благотворно впливають на їхні почуття, розвивають уяву, фантазію: "...Білі, пухнасті хмарки були для них світом дивних відкриттів ... у них діти бачили звірів, казкових велетнів: дитяча фантазія швидкокрилим птахом линула в захмарені далі, за сині моря й ліси, в далекі невідомі країни" [2, с. 39]. Саме під впливом опису цього досвіду в книжці "Серце віддаю дітям" у сучасному Букварі для шестиліток (с. 98–99) ми помістили текст "Казкові хмарини" з панорамною ілюстрацією неба, на якій хлопчик Михайлик, спостерігаючи за казковими хмаринами, бачив "...наче стадо білих слонів. Он у великого слона під хоботом великі ікла. А то неначе хмара-кит. Оті хмарки — немов чарівні птахи. У них такі грайливі хвости!"

З-поміж різних розділів сучасного мовознавства розділ "Фонетика" є одним із найскладніших. Наші спостереження за навчальним процесом свідчать, що під час його опрацювання у висловлюваннях наукового типу і учнів, і вчителів трапляється найбільше помилок і погрішностей у вживанні понять-термінів, які стосуються взаємозв'язків між фонетичною і графічною системами української літературної мови. Водночас саме з цього непростого розділу мовознавства сучасні шестирічні першокласники розпочинають вивчення рідної мови з опанування грамоти. Ми знаходимо у творчості Василя Олександровича велике і шире занепокоєння з приводу не тільки морального, а й фізичного стану першокласників на уроках навчання грамоти в 1 класі. Особливо це стосувалося використання вчителями негативних оцінок в оцінюванні навчальних досягнень учнів з грамоти. З цього

приводу він писав: "Я вже не один рік думав: якою важкою, втомливою, нецікавою справою для дитини стає в перші дні його шкільного життя читання і письмо, як багато невдач пізнає на тернистому шляху до знань – і все через те, що учіння перетворюється в суто книжну справу. Я бачив, як на уроці дитина напружує зусилля, щоб розрізнити букви, як ці букви стрибають у неї перед очима, зливаються у візерунок, у якому неможливо розібратися. І водночас я бачив, як легко запам'ятовують діти букви, складають із них слова, коли це заняття освітлене певним інтересом, пов'язане з грою і, що особливо важливо, коли від дитини ніхто не вимагає: обов'язково запам'ятай, не будеш знати – буде тобі погано" [3, с. 87]. Оцінку на уроках навчання грамоти педагог вважав ідолом, для однієї дитини добрим, поблажливим, а для іншої – жорстоким, безжальним, невмолимим. Не заперечуючи оцінку в цілому, Василь Олександрович вважав, що вона має прийти до дитини тільки тоді, коли учень буде усвідомлювати залежність якості своєї навчальної праці від особистих зусиль, затрачених на навчання.

У цих міркуваннях великого педагога, висловлених ще в 50-х роках, – велика людяність, переживання за стан дитячої душі на початку її шкільного навчання. Він щедро ділиться з учителями своїми знахідками, водночас намагається застерегти від того, що цей досвід не повинні сприймати як новий метод навчання грамоти. Він просто був переконаний у тому, що шкільне життя першокласників має проходити у світі краси, гри, казки, музики, малюнка,

фантазії, творчості. Цей світ повинен оточувати дитину і тоді, коли ми хочемо навчити її читати й писати. Те, що дитина має запам'ятати, передусім має бути для неї цікавим. Василь Олександрович ще в 1952 році, за 30 років до переходу на систематичне навчання дітей з 6 років, висловлював переконаність у тому, що в дитини, яка навчилася читати до 7 років, виробляється дуже цінне вміння: її зорове і мисленнєве сприйняття слова і частини речення випереджує вимовляння вголос. Зазначимо, що це було висловлено далеко задалегідь до того, як психолінгвісти сформулювали дію процесу випереджувального синтезу.

На завершення хочу закликати вихователів дошкільних закладів, учителів початкових класів, методистів початкової ланки освіти читати, вивчати, вдумуватися у золоті зернини спадщини Василя Олександровича Сухомлинського, бо бачимо, як багато з його думок і порад уже впроваджено в сучасній дошкільній і початковій освіті, а скільки ще залишається на сторінках його видань, можливо, і рукописів належно нами не оціненого.

Л і т е р а т у р а

1. *Сухомлинський В. О.* Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 3.
2. *Сухомлинський В. О.* Слово рідної мови / В. О. Сухомлинський // Укр. мова і літ-ра в шк. – 1965. – № 5.
3. *Сухомлинский В. А.* Избранные педагогические сочинения: В 3-х т. Т.1 / Сост. О. С. Богданова, В. З. Смаль. – М.: Педагогика, 1979. – 560 с.